

Pariška konferenca je to zgodovinsko, jezikovno in narodnostno prezanimivo Kanalsko podolje odkazalo Italiji. Ako ostane pod varstvom zakonov, ki prebivalstvu zagotavlja politično, gospodarsko in kulturno svobodo, skoro preneha preširno ponemčevanje potom vsiljenih šol in uradnikov ter Kanalsko podolje pod novimi gospodarji ohrani ne le svoj slovenski starodavni značaj, marveč v dogledni dobi prevlada nemščino. Lažje bo

Italiji poromaniti Kanalsko podolje, ker je močno razjedeno po trenju dveh plemen, med katerima so še vidni sledovi nekdanjega furlanskega, četudi le redko in le par stoletij naseljenega plemena.

Na teh narodnostno negotovih tleh bi se pač ob polni svobodi kmalu pokazalo, da gre ozemlje onemu plemenu, ki se na njem plodnejše in boljše razvija.*)

*) Pripomniti bi si usojali, da Kanalsko podolje vsled močnih nalinov in povodenj, povzročenih vsled nesmiselnega izsekovanja gozdov, leto za letom izgubiva na plodni zemlji, in je prebivalstvo prisiljeno izseljevati se, tako da njegovo število od leta do leta pada. — Op. ured.

STANO KOSOVEL:

KAM NAJ GRE?

Sama. Gospodar preklinja,
togoti se gospodinja, —
kam naj gre?

Nikdar videla denarja
ni, in zdaj naj odgovarja
in pove,

kam izginili so zlati?
Ah, da znala njena mati,
kak dolže

jo sramotnega dejanja,
bi zbudila se iz spanja
in prišla

iz zemlje temine črne,
da resnico jim odgrne,
zbrise zla

greh, ki ji teži ramena,
da jo oprosti bremena
vseh gorjâ.

Toda od nikoder ni je,
da ji madež ta izmije,
razjasni,

da jo brani in neguje
in pred tujci obvaruje,
pogladi

z roko blede, z roko velo
njeno mlado, vroče čelo,
kjer gori

plamen vzvišene resnice
s svitom večne plamenice,
kjer žare

njene prošnje nespolnjene,
čiste, do Boga iskrene
kakor dne

žarka luč v obzorju jasnem
ob veselja petju glasnem, —
kam naj gre?...

FERDO KLEINMAYR:

PRIRODA V BOGOSLUŽJU IN BAJESLOVJU PRVOTNEGA ČLOVEKA

(Dalje)

II. Rastlina v bogočastju in bajeslovju.

ONA čudežna sila pretvarjanja biva po mnenju prvotnega človeka tudi v rastlinah; ona vseobča duša prehaja tudi vanje in iz njih. Tudi rastlina se more tedaj pretvoriti v drugo bitje, bitje, ki je napol rastlina in napol človek, ali pa napol rastlina napol žival. Primitivcu se to ne zdi prav nič neverjetno, temveč povsem možno. Zato obožuje silo pretvarjanja tudi v rastlini. In tako se ne smemo čuditi, ako nam kulturna zgodovina ali pa moderna etnografija pripo-

vedujeta o rastlinah, ki jih obožujejo, »molijo« plemena.

Od tega ni niti toliko časa preteklo, niti med kulturnimi narodi. O Slovencih beremo, da so Kobaridci na Tolminskem še leta 1331. častili neko sveto drevo ob svetem studencu.*) Da je bilo to drevo gotovo lipa, o tem ni dvoma, ker so si Slovenci že od nekdanj izbrali lipo za svoje sveto drevo (»lipov bog«), ker se je odlikovala pač po svoji rasti, dolgožitju, dišavi itd.

Jedro rastlinskega kulta, krog katerega se osredotočuje oboževanje rastline, je namreč

*) Dr. J. Gruden: »Zgodovina slovenskega naroda« I. zvezek.

vera v drevo življenja. Če se le količkaj seznanimo s starobabilonskim, iranjskim, grškim, indijskim, židovskim, germanjskim bajeslovjem, srečamo v bajki o stvarjenju sveta vedno neko »sveto drevo«. To »sveto drevo« pa ne nastopa nikoli samo, temveč stoji vedno v bližini izvirka življenja, v bližini »žive vode«, in med koreninami drevesa, ali pa v njegovih vejah je vedno kača, oziroma zmaj. To sveto drevo stoji v prasketu, v deželi pradedov, kamor se bo vrnil nekoč človek.

Od tega bajeslovnega drevesa je prešel prvotni človek potem k drevesu bogoslužja, t. j. k drevesu, ki raste na tej zemlji in je oboževanja vredno. Gozdovi so bili najstarejša svetišča človeštva. O Slovencih vemo, da prvotno niso imeli zidanih svetih, temveč so »darovali bogovom« v gozdih pod »svetim drevesom«. Isto je bilo med drugimi plemeni. In umetniško ostro izšolano oko bo še danes spoznalo v grških tempeljskih stavbah njihov izvor, ker veličastna stebrišča, ki jih obdajajo, niso drugega negoli v kamnu izražena drevesna debla. Steber — drevo!

Vsako drevo seveda ni postalo »sveto«, kakor tudi vsakojaka žival ne. Prvotni človek je kajpada izbiral med drevesi po posebnih znakih, po rasti, starosti, obliki. Izbralo si je to in ono pleme drevo za praočaka svojega rodu, za svoj »totem«. In zopet si moramo priklicati mi Slovenci v spomin ono čudovito čuvstvo, ki nas kljub tisočletni kulturi navdaja, ko stojimo košati stoletni lipi nasproti. Mi vidimo v lipi nekaj več negoli drugi narodi. Kaj je ta »več«? Zdaj pravimo, da je to »simbol«. A kaj je bil našim pradedom, ki o simbolih še niso ničesar slišali?

Globoko noter v krščanske čase, skozi ves srednji vek se je morala boriti krščanska cerkev proti častenju dreves, oziroma drevesnih duhov, ki jih je prvotni človek s posebno vnemo ljubil. Povsem se ta drevesni kult še do danes ni dal zatreti.

Z idejo drevesa smrti in življenja je prvotni človek tesno združil idejo o čudotvornem zelišču. Rastlinstvo je bogata živilska zaloga, a hkrati je prva lekarna človeštva. Stara čarovniška vera in zdravilska veda hodita roka v roki pri spoznavanju zdravilnih in zdravju škodljivih, strupenih rastlin. Marsikatera rastlina je izborna služila čarovništvu potom svojih opojnih lastnosti. Uživana na

ta ali oni način je omamila živce, navidezno predstavljala človeka v povsem drugačen svet, »pretvarjala« ga. Tako n. pr. tobak in iz raznih rastlin pridobljene opojne pijače, ki so bile nekoč sredstva starega čarovniškega bogočastja, a so danes — prozajično dovolj — končale v krčmi.

Druge rastline je prvotni človek zopet oboževal, ker so imele zanj nekaj skrivnostnega na sebi. Ali jim ni vedel za seme, ali jim — zajedalkam — ni našel korenin. Med Slovenci je igrala in igra praprot še vedno odlično ulogo. Praprot je bila posvečena Perunu naših pradedov. Zataktnjena za podboji duri je varovala hišo Perunove strele.

Bistvo tega častenja leži, po Juliusu Hartu, v veri v neko vsemogočno čarovniško rastlino, ki najčesteje izraste iz človeške, živalske ali božje krvi. Primerjaj bajko o »Zlatorogu«, iz čegar krvi so izrasle čudotvorne rože.

Imamo med kulturnimi narodi še nekaj spominov na to oboževanje rastlin. Cvetice, ki še dandanes sadimo na grobove preminulih, imajo prvotni pomen živo spominjati na tesno vez med umrlim človekom in rastlinstvom. Naš »mlaj«, naše »božično drevesce« z obesišenimi darovi spominjajo še danes na drevesni kult prvotnega človeštva.

* * *

III. Kamen v bogočastju in bajeslovju.

Zakaj je človek pričel oboževati kamen, da se najbolje dokazati, in sicer zopet na podlagi modernega domnevanja, da človek ni oboževal prirodnih predmetov same ob sebi, temveč ono domnevno silo pretvarjanja, ki se pojavlja v njih.

Kolikor nam more kulturna zgodovina povedati, je bilo prvo orodje in orožje človeka izdelano iz kamena. Mislamo si le takega prvotnega človeka, ki si n. pr. izdeluje kameno kladvo, ter za to določeni kamen tolče in bije z drugim, ali pa ga brusi ob drugem kamenu. Kamen se pri tem ugreje, iz kamena skoči iskra. In začuden primitivec zasledi v kamenu nenadoma dvojne različnih duš: eno kamensko in eno ognjeno, v katero se je pretvorila prva. In s tem je podana osnovna ideja šamanistične, fetišistične pravere o simbijozi ali dvobistvenosti ter o sposobnosti pretvarjati se. Pri tem pa še ne konča. Človek je kamen preuredil v orodje ali orožje. Zdaj

mu ta kamen ni več kamen, temveč nekaj povsem drugega, kar ima čisto drugačne, nove moči in lastnosti. Človek je podal kamenu z obdelovanjem novo dušo.

Tako je začel človek oboževati kamen, namreč obdelan kamen. V paleolitični dobi, t. j. v najstarejši kameniti dobi, ko je človek kamen le surovo obtesal, najdemo le sledove kamene kulta. Ta kult pa se visoko dvigne v neolitični dobi, t. j. v poznejši dobi, ko je človek jel kamen tudi brusiti. Obdelovanje kamena in častenje istega hodita toraj vzporedno pot. Doba kamene kulture (kamena doba) je hkrati doba kamenega kulta. Ta kult se je visoko razvil, vedel je človeka do kamene umetnosti. Kamen postane oltar, postane »sveti« kamen, v katerem biva neko božanstvo, ki mu je treba darovati. Svedča postane to le s tem, da poda človek kamenu neko gotovo obliko, ali da vsaj vreže vanj neko znamenje, nek obris, neko sliko, ter ga s tem razlikuje od drugih kamenov. To vrisavanje v kamen se razvija in napreduje postopno skozi tisočletja, dokler ne zadobi kamen slednjič človeške poteze ter postane kip. Eno pa je gotovo, namreč da s kamenim kultom v prvič nastopa svečeniški stan, svečeništvo. Vsepovsod, kjer se ta kult razvija, srečamo naravnost razkošnost v daritvah za umrlimi. Animizem, vera v čarovništvo, fetišizem, šamanizem obvladajo povsem človeški rod.

In v tej dobi opazujemo, kako skrbno si človek izbira »sveti kraj«. Sveto mesto označa pričujočnost svetega drevesa, svetega kamna in svetega izvirka. To so trije znaki, ki so skoro nerazdružljivi.

V Evropi, osobito v severnem delu Evrope najdemo že zgodaj visoko razvit kult kamena. Izraža se ta kult v tem, da je takratni Evropejec postavljaval veliko kamenje v posebnem redu. To postavljanje kamenov označamo z besedama »megalitična kultura« (kultura velikih kamenov). Ta kultura se izraža v treh oblikah, in sicer se zovejo take kamene skupine:

- a) menhirji ali bautakameni, (dolgi kameni);
- b) kromlehi, (krogli kameni);
- c) dolme ali kamene mize, (gomile).

Tu sem se pridružujejo umetno nanešeni griči, nasipi in grmade, ki jih je človek tudi stavljaval.

Menhirji (men = kamen, hir = dolg; keltsko) so surovo obklesani kameni od 2 do 9

metrov, včasih celo do 24 metrov visoki, ki jih je takratno ljudstvo često privleklo z oddaljenih gor ter jih postavilo navpično v gotovem redu, navadno v ravnih vrstah razvrščene v velikem številu. Pri Carnacu na Francoskem stoji še danes krog 3000 menhirjev. Razvrščeni so od vzhoda do zahoda v devetih do trinajstih vrstah, širokih 300 metrov in dolgih 4000 metrov. Pomislimo le ogromno delo, ki ga je opravilo tedanje ljudstvo s svojim okornim orodjem, da je te kamene odlomilo od skale, obklesalo, prepeljalo in postavilo na odbranem mestu, pa moramo sklepati na močno versko idejo, ki ga je tedaj obvladala.

Stopnja naprej od menhirjev so kromlehi (krom = okrogel, leh = kamen; keltsko). Kromlehi so v koncentričnih krogih razpostavljeni kameni. Osrednji, najožji krog je obstojal iz štirioglatih kamenov, na katere so bili povprek položeni v vodoravni legi podolgasti kameni. Tako je bila ta osrednja stavba, je bil ta najožji krog že podoben nekakemu stebrišču. Sredi njega je stal oltarni kamen, namenjen daritvam. Najlepši ostanek takega kromleha najdemo še danes severno Stratforda v nižini Salisbury na Angleškem. Zove se Stonehenge (Steingehänge) in kaže posamezne navpične kamene do 7 metrov višine. Deloma so se posamezni kameni prevrnili, vendar je oblika tega »svetišča pod milim nebom« še danes prav očitna. Krog vnanjih kamenov meri v premeru 88 metrov. V sredini leži 4 metre dolg oltarni kamen. Krog njega se vrste v obliki podkve po 2 metra visoki kameni. Krog teh je sledil polukrog mogočnih triolitov, t. j. trokamenov, sestavljenih iz dveh po 5—6 metrov visokih navpičnih kamenov, ki sta nosila na temenu podolgast vodoraven kamen. Triolit, oltarnemu kamenu naproti stoječ meri 7 metrov višine. Ta drugi krog je objemal krog po 2 metra visokih menhirov in tega zopet krog 4½ metre visokih stebrastih, štirivoglatih kamenov, ki so skoz in skoz nosili na temenu vodoravne povprečne kamene. Tako je izgledalo to primitivno svetišče iz dobe kamenega bogočastja.

Dolme (gomile) srečamo izvzemši Avstralije po vsej naši zemlji. Njihova oblika je priprosta. Na enem, dveh ali več navpičnih kamenih leži orjaška kamenita plošča. Vse skupaj ti napravi vtis kamenite mize. Te

gomile so postavljene večinoma na vrhu gričev, dobro vidne iz ravnine. Deloma so še pokrite z nanešeno zemljo, deloma je izpral dež zemljo in stoje gole.

Če vprašamo po pomenu teh dolm, je edini stvarni odgovor, da so to grobovi, kameniti grobovi, in sicer nekdanjih junakov in prvakov plemena. Za to govori že dejstvo, da so nekatere teh dolm prave pravcate kamenite sobice, ki jim celo vhod zapira kamenita plošča. Ni izključeno pa, da so se na kamenitih ploščah dolm vršili tudi »sveti« obredi, daritve, svečanosti, in krog dolm ljudska zborovanja. Grob junakov in prvakov plemena je bil pač »svet kraj«. Pozno not v krščansko dobo se je morala cerkev boriti proti žrtvovanju na takih gomilah, znamenje pač, kako globoko je bil kult kamena vkoreninjen v ljudstvu. In povsem še vedno ni prešel. Še danes se živo spominjam, kako me je star kmet iz Brnce v Beljaškem okraju na Koroškem nekoč peljal na vrhunec sredi svojega gozda ter mi tam z veliko spoštljivostjo pokazal »križan kamen«, pod katerim je domneval, da je zakopan zaklad, ki ga pa nismo našli.

Kaj pa naša narodna pravljica? Tudi ona pozna »steklene gore«, gomile in kamenite mize. Spomnimo se le na kralja Matjaža, ki spi pod dvema nadenj poveznjenima gorama ob kameniti mizi. In kamenita miza pod lipo naših narodnih pesmi? Ni li tu reminiscenca (spomin) na dobo kamenega kulta?

Nekoč sem preživel par tednov na Banjski planoti pri Kanalu na Goriškem. Na tej planoti se dviga več vršičkov. Večinoma so okrogli in obrasli. Eden pa, obrnjen proti Batam v dolini kaže na slemenu oster, skalovit greben. Skale stoje navpično, tuintam leži kakšna prav slučajno počez. Ljudstvo imenuje ta greben — gomila.

In če prav presodimo te gomile ali dolme, moramo najti v njih že osnutek piramid, onih umetnih skalnatih grobov egiptovskih kraljev — faraonov.

Kromlehi so bili prastara svetišča, zgrajena — kakor rečeno — v objemajočih se (koncentričnih) krogih. Očrt, oziroma tloris teh svetišč, označen s piko obdano z enim ali več

krogov, je nosil prvotni človek na raznem, posebno naprsnem kinču prav rad s seboj. Bil mu je »totem«, nekak »škapulir«. Ta očrt pa je vrisal prvotni človek tudi na mejne kamene svojega sela, v svojo posodo, orodje itd. Babilonec je nosil iz opeke narejene plošče kot »amulet« krog vratu. Tudi pri Kanaancih, Feničanih, Sircih in Hebrejcih pred Mozesom igra »sveti kamen« veliko ulogo. In tudi pri Hebrejcih po Mozesu je imel dragulj v prsnem ščitu velikega duhovna svoj pomen, obrezovanje novorojenčka pa se je vršilo s kamenitim nožem, dolgo potem, ko je bilo železo in jeklo že znano, kakor so se poganske klavne daritve vršile edinole s kamenitim nožem.

Toliko je danes jasno, da je prvotni človek koncem megalitične dobe pričel zapuščati vero v čarovništvo ter se jel obračati k oboževanju zvezd in solnca. Pričel je obhajati kres z raznimi krvavimi žrtvami. En sam dokaz, in sicer iz načina, kako je bil stavljen kromleh pri Stonehengu, ki šteje krog 1680 let starosti že pred Kristusovim rojstvom. Iznad oltarnega kamena tega svetišča je videl tedanji svečenik o kresu izhajati solnce naravnost nad osamljenim kamenom (menhirjem), ki je stal in stoji še danes prilično 70 metrov izven kroga svetiščnih kamenov. To je dejstvo, ki se more še danes kontrolirati, in ki dokazuje, da oni osamljeni kamen ni bil postavljen brezmiselno tjakaj.

Kult kamena se je še do danes ohranil v eni izmed najstrožjih monoteističnih (eno-božnih) ver, v mohamedanski veri namreč. To je kult Hadžarja, izpodnebnega kamena, ki ga hranijo v Kaabi v Meki. Zdi se protislovje, ali kdor umeje ljudsko dušo, njen konservatizem in zna upoštevati kompromis, ki so ga morali sklepati najčistejši duhovi s tradicijo, bo umeval tudi ta ostanek prastarega kulta v novi religiji in ga opravičil.

Dolgo pa je životarila vera prvotnega človeka v zdravilno moč kamena. Spomnimo se le na »kamen modrosti«, ki so ga še v srednjem veku iskali alhimisti, in ki ga še danes — bodi rečeno brez ironije — nismo našli.

(Konec prihodnjič)